

МІЖСУБ'ЄКТНА ВЗАЄМОДІЯ ТА ЇЇ НАСЛІДКИ

УДК 821.161.2

Оксана ЦИБУЛЬКО, аспірант
Донецького національного університету

КОНСТРУКТИВНІ ТА ДЕСТРУКТИВНІ СТРАТЕГІЇ ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНОСТІ (НА МАТЕРІАЛІ ПОЕТИЧНОГО ЦИКЛУ “10 ВІРШІВ ПРО БАТЬКІВЩИНУ” ДЕРИБАСА (Ю. ІЗДРИКА))

У статті на матеріалі поетичного циклу «10 віршів про Батьківщину» Дерибаса (Ю. Іздрика) досліджується питання конструктивних та деструктивних стратегій інтертекстуальності. Простежується зв'язок між обранням претекстів для цитації та типами інтертекстуальності. Автор статті проводить паралелі з російськими варіантами соц-арту та концептуалізму.

Ключові слова: соц-арт, конструктивна і деструктивна стратегії інтертекстуальності, претекст, інтенція.

Інтертекстуальність як поняття постмодерної текстології на сьогодні досі не набуло термінологічної усталеності: конкретний зміст терміна суттєво видозмінюється залежно від теоретичних та філософських засад, якими керуються різні дослідники. Тому найпридатнішим для дефініції інтертекстуальності видається позначення її як феномену, що виступає каталізатором інтеграції тексту та культурної сімїосфери. Однак у запропонованій статті наголошується саме на *стратегіях* інтертекстуальності, тому ми оперуватимемо поняттям інтертекстуальної бази.

Так само не набуло сталого визначення і явище соц-арту: нонконформістська течія, напрям постмодерну, типовий продукт пост-культури, пост-естетика тощо. Однак вивчення стратегій інтертекстуальності на матеріалі такого суперечливого явища видається напрочуд продуктивним з огляду на те, що цитатність, пародіювання, свідомо еkleктика, розбудова офіційної мови є прикметними ознаками соц-арту, з одного боку, а з іншого – цей рух зіштовхує між собою різні сіміотичні та художні системи, «насолоджуючись видовищем їх взаємного руйнування» [5, 41]. Виступаючи як антитеза до офіційного радянського мистецтва, соц-арт, у свою чергу, успадкував основні, «родові» риси соціалістичної естетики такі, як любов до ідей, схем, концептуальних узагальнень, свідому цитатність та вторинність [11, 81].

Наявний масив досліджень розкриває проблему інтертекстуальності, висвітлюючи питання з різних ракурсів: інтертекстуальність як текстова-дискурсивна категорія (О. Переломова

[7]); типи та види інтертекстуальності (класифікація типів взаємодії текстів Ж. Женетта, Н. Атеєвої); функції інтертекстуальності (Г. С. Жулинська), полігенетичність тексту (П. Таммі) тощо. Але питання інтертекстуальних стратегій досі не вивчалось комплексно та існувало лише у вигляді наукової гіпотези російського дослідника Д. Н. Багрецова, висвітленої у його дисертації «Т. Кібіров: творча індивідуальність та проблема інтертекстуальності» [1], очевидно запозиченої з робіт І. П. Смирнова [8], який виділяє конструктивну та реконструктивну інтертекстуальність.

Дослідження української версії соц-арту, у свою чергу, не вийшло за межі літературної критики; досі не видано жодної самостійної праці монографічного характеру, яка була б присвячена цьому питанню, не враховуючи окремі розвідки А. Білої, Т. Гундорової, Г. Меднікової та інших науковців.

Під час дослідження питання інтертекстуальності у зв'язку з поезією соц-арту актуальним видається звернення до: 1) класифікації типів ІТ Н. Фатєєвої, яка вибудовує її «враховуючи основні класи інтертекстуальних відношень Ж. Женетта, а також беручи до уваги розмежування І. Смирновим *конструктивної* і *реконструктивної* інтертекстуальності» [7, 112]; 2) власне поглядів І. Смирнова, що відповідають за своїми принципами виділенню *конструктивних* та *деструктивних стратегій* інтертекстуальності.

Актуальність цієї розвідки полягає у тому, що питання інтертекстуальності на матеріалі українського соц-арту не є достатньо висвітленим і потребує подальшої розробки. Увагу зосереджено на наступних завданнях: 1) необхідним є проведення спектрального аналізу поетичного циклу Дерібаса (Ю. Іздрика) «10 віршів про Батьківщину»; 2) визначення типів інтертекстуальності, використаних під час створення поезій; 3) виокремлення *конструктивних* та *деструктивних стратегій* інтертекстем, що безпосередньо співвідносяться з авторською інтенцією; 4) віднайдення максимально можливої кількості претекстів; 5) дослідження принципів цитації.

Ю. Іздрик – «один із креаторів Станіславського феномену» [6], «хрещений батько» українського концептуалізму, закономірно розпочав свою творчу діяльність, активно сповідуючи поезику соц-арту, що відбилося не лише у вищезазначеному поетичному циклі, а також наклало помітний відбиток на весь творчий доробок межового часу (кінець 80-х-початок 90-х). Закономірність такого процесу виявляється у тому, що український варіант концептуалізму є породженням соц-арту як явища нонконформістської і опозиційної до пануючої ідеології культури.

Вперше «10 віршів про Батьківщину» за авторства Дерібаса (псевдонім Іздрика) з'являються на сторінках концептуального журнального проекту «Четвер», креатором якого він сам виступає. Під цим самим псевдо мистець пізніше друкується у варшавському андеграундному часописі для українців "Відрижка", а також згадується у авторефераті дисертації І. Старовойт «Український постмодернізм у критичному та художньому дискурсах кінця ХХ століття» [8], тому сумнівів про авторство не виникає, хоча цей факт може заслуговувати на окрему розвідку.

Під час створення циклу автор звертається до двох типів претекстів – це літературна традиція та офіційна мова радянських шаблонів, комбінуючи відповідні інтертекстеми за різними інтертекстуальними стратегіями: конструктивною та деструктивною. При цьому можна виокремити кілька типів інтертекстуальності, що надалі буде продемонстровано на прикладах поезій Ю. Іздрика.

Керуючись дослідженням Д. Н. Багрецова, ми будемо визначати деструктивну інтертекстуальну стратегію як інкорпорацію інтертекстеми у невласливий для неї контекст, за якої не відбувається переходу авторської інтенції на текстовий елемент [1, 10], або, спираючись на думку І. Смирнова, як таку, що організовує запозичені елементи певним чином, змушуючи їх виконувати функцію вузлів зчеплення семантико-композиційної структури нового тексту [8, 23]. При цьому слід пам'ятати, що будь-яка цитата, вміщена у побічний контекст, змінюється, а специфіка соц-артівської поезики провокує появу іронії під час такого переміщення. Тому під деструктивною стратегією має розумітися відсутність мотивацій нового контексту: старий контекст руйнується і механічно замінюється на новий.

Магнітна буря небо вкрила / І голова важка паде / Якби Бог дав для мене крила / Я б полетів незнаю де («Елегійне») [10].

Прозорим тут постає початок хрестоматійного вірша О. Пушкіна «Зимовий вечір» («Буря мглою небо кроет..»), однак, корелюючи з подальшим текстом іздриківського «Елегійного», цитата (за визначенням Н. Фатєєвої, «цитатою є відтворення двох або більше компонентів тексту-донора із власною предикацією» [7, 115]) постає порожньою та немотивованою з позиції авторської інтенції і використовується у якості семантико-композиційного вузла. «*Якби Бог дав для мене крила / Я б полетів незнаю де*» є інтертекстевою з конструктивною стратегією, під якою має розумітися реєстрація спільності свого та «чужого текстів» [8, 24]. У цьому випадку за претекст обрано поезію М. Петренка «Дивлюсь я на небо...». «Елегійне» Дерібаса є метатекстом, оскільки очевидним постає дописування «чужого» тексту та мовна гра з претекстами.

Інші інтертекстуальні паралелі з претекстами О. Пушкіна на рівні лексики та синтаксису мають конструктивний характер, що виявляється у «цілеспрямованому переосмисленні інтертекстом з яскраво вираженою авторською інтенцією та модальністю» [1, 11]: *Пролетить повз вікна муза / Та похукає у шкло* («Про творчість») [10]; або конструктивна стратегія паратекстуальності (відношення тексту до свого заголовку [7, 113]) у вірші «Я пам'ятник собі». Типовою тут виявляється позиція, яку у свій час сповідував російський концептуаліст (що також починав з соц-арту) Д. А. Прігов: «ім'я Пушкіна сприймається як знак, що жорстко маркує «високе», принципово неприйнятне для поета» [4, 127], і це «високе», взяте у спрощеному вигляді, стає об'єктом пародії.

Цілий день я вірші пишу / А буває й цілу ніч / Під кінець вже ледве дишу / Сам з мистецтвом віч-на-віч / А під ранок прочитаю / Звеселюся без вина / Глянь – аж знову хтось літає / Певно Муза? Так – вона («Про творчість») [10].

Як було продемонстровано раніше, літературні претексти циклу розподіляються на дві підгрупи, оскільки Дерібас звертається як до російської, так і до української класики.

Того стерпіти я не зможу / Повішусь, вріжусь, утоплюсь / Та тільки Боже, ти мій Боже / Чому я смерті так боюсь? / Вернусь один до дому знову / Самотньо розкладу пасьянс / Благословлю перебудову / Котра дала й для мене шанс («Етнічне») [10]. Деструктивна стратегія інтертекстуальності зумовлюється алюзією (за Н. Фатєєвою, «алюзія – запозичення лише певних елементів претексту, за якими їх можна впізнати в тексті-реципієнті» [7, 115]) на претекст В. Стуса «Як добре те, що смерті не боюсь я»: референційна, комбінаторна й ритміко-синтаксична «пам'ять слова» відновлює унікальні словотвірні моделі поетичної мови, що спричиняють у поезії Дерібаса анігіляцію пре- та метатексту.

Проте подібне судження не розповсюджується на всі інтертекстеми, запозичені з української поетичної традиції, лише на алюзії; у випадку цитації стратегія змінює свій напрямок і стає конструктивною: *О панно Інно, панно Інно! / Ви сидите насамоті / Дарма терзаєте п'яніно / І ноти граєте не ті* («Некрофільне») [10].

Конструктивна стратегія інтертекстуальності актуалізується завдяки свідомій зміні претексту за інтенцією Ю. Іздрика. Франківський ліризм заміщується на «низьку» тілесність, насильство та сексуальні збочення, що цілком органічно вписуються у соц-артівську та концептуалістську поетику «порожнечі» та втраченого «горизонту», на чому акцентував увагу В. Куріцин [5, 47].

Я прошепочу ім'я твоє / А ти кричатимеш: О, ні! / Та згине голос під водою / Ніхто на поміч не прийде / І я натішуся тобою / Приймавши тіло молоде («Некрофільне») [10].

До другої групи претекстів належать радянські вербальні та невербальні штампи, які також приймають у Дерibasа конструктивні та деструктивні інтертекстуальні стратегії. Домінантними виявляються, звичайно, конструктивні стратегії, оскільки соц-арт апріорі спрямований на антирадянські цінності, жорстке висміювання ідеологічних надбудов (у побуті та свідомості «хомосоветікус») та руйнування офіційної міфології, що завдяки цим штампам створювалась. При цьому поезії з соц-арт циклу «10 віршів про Батьківщину» виступають як гіпертексти – «гіпертекстуальність як осміювання або пародіювання одним текстом іншого» [7, 113]:

Так жорстоко життя нас підвело / Хто б скажіть запідозрити міг / Що прокралась до нас сальмонела / З непрожарених курячих ніг («Love story») [10] – інтертекстема з культурної семіосфери, що пародіює плакатне псевдоагітмицтво (буклети та плакати про методи лікування та профілактики хвороб).

Я поїду в Сполучені штати / Не на довго, а тільки на час <...> Там мене покохає мулатка / Бо я гарний та ще й Інженер <...> А всім тим, хто лишився в Союзі / Я пластмасових вишлю шприців («Заповітне») [10].

Конструктивна стратегія інтертекстем, запозичених з радянського культурного середовища втілюється у не менш органічному для соц-арту, ніж сповідування «низької тілесності», культурі «логічного абсурду» – радянські ідеологеми деконструюються, контексти гіпертрофуються, у результаті чого втілюється конструктивна стратегія інтертекстуальності.

Я сиджу на унітазі / Я закрився на гачок / Чи знімає в такому разі / Комсомольський мій значок? («Фобія») [10].

Як і у випадку з претекстами класичної літератури, інтертекстеми-тоталітарні штампи можуть функціонувати за деструктивними стратегіями інтертекстуальності, оскільки певні цитати Дерibasа інкорпорує до поезій лише у якості стильових маркерів, позбавлених авторської інтенції та модальності.

Я хоч класиків шаную / І збираюсь їх читати / Та знести не в силах злюю / Їхніх поглядів печать / Що ви хочете від мене? / Чом не любите мене? / Ведь большие перемены / Зашагали по стране («Фобія») [9] – у даному випадку не відбувається жодного зсуву формально-сміслових акцентів радянського комуністичного лозунгу, що використовується як «вузол семантично-композиційного зчеплення».

Таким чином, можна зробити висновки про те, що інтертекстуальна база поетичного соц-арт циклу «10 віршів про

Батьківщину» Дерібаса (Ю. Іздрика) включає у себе два типи претекстів: тексти класичної літератури (російська та українська) та тексти радянського офіційно-державного антуражу. При цьому інтертекстуальна стратегія (конструктивна та деструктивна) не залежить від типу претексту, а керується лише інтенцією креатора, з одного боку, з іншого – зумовлюється поетикою соц-арту як нонконформістського руху, спрямованого на демонтаж радянської ідео-міфології, чим у свою чергу пояснюється превалювання конструктивних стратегій інтертекстуальності. Ю. Іздрик використовує кілька типів інтертекстуальності, а саме: метатекстуальність, паратекстуальність та гіпертекстуальність, при цьому остання застосовується лише для претекстів з культурної семіосфери.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Багрецов Д. Н.* Т. Кибиров: творческая индивидуальность и проблема интертекстуальности [Текст]: автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук : 10.01.01 – история литературы / *Д. Н. Багрецов*; Екатеринбург, 2005. – 27 с.
2. *Бычков В. В.* Лексикон нонклассики. Художественно-эстетическая культура XX века: [Електрон. ресурс]. – Режим доступа: <http://yanko.lib.ru/books/aesthetica/buchkov-estetika-lexicon.htm>.
3. *Гройс Б. Е.* Утопия и обмен: [Електрон. ресурс]. – Режим доступа: http://sociologist.nm.ru/study/seminar_25a.htm#a7.
4. *Кузьмина Н. А.* Интертекст и его роль в процессах эволюции поэтического языка [Текст] / *Н. А. Кузьмина*. – М.: ЛИБРОКОМ, 2009. – 272 с.
5. *Курицын В.* Русский литературный постмодернизм [Текст] / *В. Курицын*. – М.: ОГИ, 2000. – 288 с.
6. Плерома. Мала українська енциклопедія актуальної літератури: [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/ji-library/pleroma/gk-il.htm>
7. *Переломова О. С.* Типи взаємодії текстів: види і форми інтертекстуальності [Текст] / *О. С. Переломова* // Збірник наукових праць Сумського державного педагогічного університету ім. А.С.Макаренка. – Суми, 2008. – 231 с.
8. *Смирнов И. П.* Порождение интертекста: Элементы интертекстуального анализа с примерами из творчества Б. Л. Пастернака [Текст] / *И. П. Смирнов*. – СПб., 1995. – 190 с.
9. *Старовойт І. М.* Український постмодернізм у критичному та художньому дискурсах кінця ХХ століття [Текст]: автореф. дис... канд. філол. наук: 10.01.06 / *І. М. Старовойт*; Львів. нац. ун-т ім. І.Франка. – Л., 2001. – 19 с.

10. Четвер. Часопис текстів та візій: [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://chetver.com.ua/archive.htm>.

11. Эпштейн М. Н. Постмодерн в России: литература и теория [Текст] / М. Н. Эпштейн. – М.: ЛИА Р. Элинина, 2000. – 367 с.

Аннотация

В статье рассматривается вопрос конструктивных и деструктивных стратегий интертекстуальности на материале поэтического цикла «10 стихов про Родину» Дерibasа (Ю. Издрыка). Прослеживается связь между выбором претекстов для цитации и типами интертекстуальности. Автор статьи проводит параллели с русскими вариантами соц-арта и концептуализма.

Ключевые слова: соц-арт, конструктивная и деструктивная стратегии интертекстуальности, претекст, интенция, интертекстема.

Summary

The constructive and destructive strategies of an intertextuality based on Deribas's (J. Izdryk's) poetic cyclus «10 poems about Motherland» are exercised in the article. The connection between the choosing of pre-texts for citation and the types of intertextuality is traced. The author of the article also makes parallels with Russian variants of Sots Art and Conceptualism.

Key words: Sots Art, constructive strategies of an intertextuality, destructive strategies of an intertextuality, pre-text, intention, intertextem.

УДК 821.161.2

Галина РАЙБЕДЮК, к. філол. н., доц.
Ізмаїльського державного гуманітарного університету

ЕКСПЛІЦИТНІ ФОРМИ ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНОСТІ У ТВОРЧОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ПОЕТІВ-ДИСИДЕНТІВ

Поетія українських дисидентів (В. Стус, І. Світличний, І. Калинець, С. Сапеляк) розглядається крізь призму інтертекстуальності як загальнокультурної категорії. Виявляються й характеризуються експліцитні форми інтертекстуальності в їхній творчості (епіграф, заголовок, присвята). З'ясовуються індивідуальні способи комунікації дисидентів з „чужими” текстами.

Ключові слова: текст, контекст, інтертекст, паратекст, інтертекстуальне поле, адресат, культурний діалог.

Останніми роками поняття інтертекстуальності, введене в науковий обіг Ю. Крістєвою, перебуває в епіцентрі численних наукових полемік не лише літературознавців, а й філософів, теоретиків культури, мистецтвознавців. У дискусіях про теоретичний статус інтертекстуальності, різноманітні форми інтертексту, його естетичні функції дослідники висловлюють різні, нерідко й полярні думки.